

A Stephaneum Nyomda és első vezetői

NYOMDA- ÉS NYOMDÁSZSORSOK

Novotny Erzsébet

A Stephaneum Nyomda, a Szent István Társulat saját, önálló nyomdaüzeme 1899-ben kezdte meg működését Budapesten a Szentkirályi utca 28. szám alatt. 50 év után, 1949-ben, saját telephelyén a Franklin Nyomdával egyesítve, elveszítette nevét, de a nyomda által készített mives termékek, könyvek ma is elismerést váltanak ki az őket lapozgatókból és a nyomdai szakemberekből egyaránt.

A nyomda tulajdonosa Magyarország egyik legrégebbi könyvkiadója volt. *Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat* néven 1847. február 15-én alakult meg, működését 1848. május 1-jétől kezdhetette meg. Induláskor a „jó és olcsó könyvek” kiadásával jellemzik magukat, egy év után ezt megváltoztatják a „kortárs európai irodalom a köznépjavára” gondolatra. A kiadó 1852-ben felvette a

Szent István Társulat nevet, és elsősorban katolikus szemléletű könyveket adott ki. A szabadságharc leverése után a könyvek és nyomtatványok nagy részét lefoglalták, vagyonuk negyedére csökkent, de 1850-től ismét működhettek. Az abszolutizmus ideje alatt, kiadóként egyedül, a nemzeti nyelv ápolására törekedtek. A Kiegyezés után a tankönyvkiadás az egyházak számára is szabadrá vált, így tankönyvkiadói tevékenységbe is belekezdhettek. A *Szent István Társulat* története során jelentős szerepet vállalt a magyar kulturális és tudományos élet szinte minden területén. Tagjai és pártolói sorában megtalálhatjuk Eötvös Józsefet, gróf Apponyi Albertet, gróf Zichy Nándort, Deák Ferencet is. A *Társulat* fő profilja azonban mindvégig a könyvkiadás maradt, erről több tízmillió összpéldányszámban megjelent sokféle magyar, német, horvát, szlovák, román és rutén nyelvű kiadvány tanúskodik, amelyek között a köznépnek szóló művek, a tudományos munkák, az iskolai tankönyvek és a katolikus hitbuzgalmi kiadványok is megtalálhatók. A huszadik század első harmadában a *Szent István Társulat* európai mércével mérve is a legnagyobb kiadók közé tartozott.

A fejlődés záloga már a kezdetekkor a saját nyomda építése, felszerelése és működtetése volt, melyre a kedvező körülmények és a többéves előkészítő munka 1897-től adott lehetőséget. A tervek szerint a Szentkirályi utca 28. szám alatti telken a nyomda célra megfelelő épület felépítése 300 000 forintba került, ebből 100 000 forint rendelkezésre állt, 200 000 forintot pedig jelzálogkölcsönből teremtettek elő. A kölcsön törlesztésére a házban kiadható lakások lakbérére volt a fedezet. A földmunkákat 1897. május elsején kezdhették meg, 1898 végére el is készült az épület.

Az építkezésnél sokkal nagyobb feladatot jelentett a nyomda berendezése. El kellett dönteniük, hogy csak a *Társulat* saját érdekeit kiszolgáló nyomdát szerelnek fel, mert erre volt meg az anyagi fedezetük, vagy további kölcsön felvé-



A Szent István Társulat székháza és nyomdája 1900 körül

telével egy korszerű, külső megrendelők számára is dolgozó, piacképes üzemet alakítanak ki. A társulati kiadványok sokfélesége (imakönyvek, tankönyvek, folyóiratok, lapok) olyan többfajta technológiát, ezzel együtt gépeket, berendezéseket igényelt, hogy azokat csak saját munkáknál alkalmazva, nem termelték volna ki a befektetett költségeket, ezért a választás az utóbbi megoldásra esett.

A nyomda 1899 tavaszán kezdte meg működését, napilap előállítására alkalmas körforgógéppel, nagy formátumú nyomógépekkel, kivételesen széles betűválasztékkal, betűöntődével, könyvkötéssel rendelkezett. Megtalálták a nyomda irányítására alkalmas vezetőt is, Kohl Ferencnek, a *Franklin Társulat* volt nyomdai tisztviselőjének személyében, aki már a tervezési folyamatban is részt vett, majd teljes munkáját áldozta arra a célra, hogy az új nyomdát minél életképesebbé, korszerűbbé tegye.

Az 1900. év júliusában megrendezett párizsi világkiállításon, már ekkor a részben saját gyártású könyveivel, a *Szent István Társulat* is részt vett: „A Szent István Társulat ugyan csak mint könyvkiadó vesz részt a kiállításon, s miután újabb idő óta már saját nyomdájában állíttatja elő kiadványait, az itt kitett s az új nyomdából kikerült kiadványai is méltóan szerepelhetnek a nyomdászok által kiállított termékek között.”

A kiadói igények növekedése a nyomda méretére is hatással volt. Az új kiadványok előállítására nagyobb üzemet igényelt, a külső rendelők is egyre több munkát hoztak. A kiváló minőséggel olyan jó hírnevet szerzett a nyomda, hogy nemcsak a katolikus, hanem a világi intézmények is keresték. Forgalma az első üzleti évben 475 000 korona volt, a negyedik üzleti évben pedig már 1 455 000 koronára emelkedett.

A továbbfejlődés azonban nem történhetett meg nyomdabővítés, és emiatt újabb tőke befektetése nélkül. A társulati ház nagy részét is a nyomda céljaira használták fel, gépeket szereztek be, új betűanyagról gondoskodtak. A működtetéshez új hitelekkel kellett volna venniük, de Zichy Nándor ötlete biztosabb alapot jelentett a folyamatos fejlődés számára: kezdeményezte a Társulat nyomdai és kiadói üzemeinek *részvénytársaságokká* alakítását. A Társulat a teljes nyomdai vállalatával, könyvkészleteivel és kiadásjogaival, Zichy Nándor pedig eddigi kölcsönkövetelésével jegyezte a két részvénytársaság alapítóit, nyomdai részről a *Stephaneum*



Nyomda Részvénytársaság s kiadói részről a Szent István Társulat Könyvkiadó Hivatala és Könyvkereskedése Részvénytársaság alakult meg, 700 000-700 000 korona alaptőkével.

A részvénytársasági forma miatt megváltozott a társaság belső munkamegosztása. A Társulat a nyomdáját, könyveit, azok kiadói jogát a részvénytársaságoknak adta át, azok irányították a könyvkiadást és a nyomda működését. Az anyatársulat csak a társulati ház, a rendes és pártoló tagsági ügyek, valamint az alapítói részesedés felletti jogot és az elajándékozandó könyvek szétosztásának feladatát tartotta meg magának.

A későbbiek során, a szomszédos Rózsa Nyomda megvásárlásával, annak nagy raktárkészletén kívül 12 régi és új nyomógéphez, értékes betűanyaghoz, kiadványok sztereotípiáihoz és egy teljesen modern, naptárnyomtatásra használt kétszínnyomó rotációsgéphez jutottak, valamint sor kerülhetett a nyomda területének növelésére is. Az építkezés során a régi nyomdai üzemrészek kiegészítésére egy háromemeletes vasbeton nyomdai épület készült. Emellett a Rózsa-ház udvara üvegfedelet kapott, így a Társulaté lett Budapest legnagyobb, legcélszerűbben felépített kiadóhivatali helyisége, amely alatt hasonló nagyságú vasbeton raktárhelyiség foglalt helyet.



Kohl Ferenc (1859–1942)

A kiadó jelentőségére utal egy statisztikai összeállítás, amely bemutatta a magyar könyvkiadó vállalatok 1913. évi könyvtermését. Magyarországon abban az évben 2377 könyv jelent meg. Ezek közül a legtöbbet a Franklin Társulat (324), majd a

A Stephanius Ungenda is Könyvkiadó, a Szent István-Társulat Egyesített Üzemei H. T. a közzétett engedélyszegélyének.

KOHL FERENC

hir, tiszteletes Üzemek 30 évi meghaladó engedély működésére alkalmasból 1900 márc. 30-án, d. z. 11 évekig a Szent István-Társulat dísztermében (Budapest, VIII. kerület, Szentháromság-utca 98. szám)

ÜNNEPI ÜLÉST

tart, amelyre van szerkesztés hírcsereivel meghívni. Budapest, 1900 március határában.

"Egyesület a belső lapon."

SOKSZOROSÍTÓ IPAR

BUDAPESTI SOKSZOROSÍTÓ IPARTERÜLET HÍVATALOS LAPJA

VÁLTOZÁS ÉVVENYKÉN • SZ. SZÁM • TITKOS: DA. 1004 • MEGJENÉS: 1900. ÁPRILIS 10.

KOHL FERENC UNNEPLESE.

...

 ...
INTERTYPE A LEGTÖKÉLETESEBB SZEDŐGÉP!



Kohl Ferenc nyomdászsgája 50. évfordulója alkalmából rendezett ünnepség dokumentumaiból

Szent István Társulat (219) adott ki. A többi kiadó az *Athenaeum* (146), a *Singer-Wolfner* (109), a Révai-Testvérek (94) stb. lényegesen elmaradt ezektől.

A kiadó nyomdája, a *Stephaneum*, ekkor már szintén az elsők között volt két modern rotációs géppel, gépszedő és kéziszedő osztályával, könyvkötészetével, személyzete több, mint 50 tisztviselőből, négyszázon felüli munkáslétszámból állt, kiadványai, tagilletményei, tankönyvei eljutottak mindenhová.

A *Társulat* irodalmi munkássága részben a rendes tagok szellemi igényeinek megfelelően, a tagilletményként megjelenő kiadványokban, részben pedig a tudományos és ismeretterjesztő irodalom, a népies, illetve az ifjúsági és szépirodalom felkarolásában mutatkozott meg. Emellett lényeges te-

rület volt a tankönyvirodalom támogatása is. Ez azért volt fontos, mert saját erőből, állami segítség nélkül a hazai kiadók közül is csak azok voltak képesek tudományos alapú működésre (pl. *Franklin*, *Athenaeum*), amelyeknek jelentős tankönyvkiadása, gyártása volt. Ebben az időben népszerűek voltak a lexikonok. Akadtak azonban nehézségek is: a *Társulat* eredetileg 24 kötetesre tervezett Gutenberg Lexikonjából például csak 9 kötet jelent meg (1931), a további kötetek szerkesztését és kiadását a gazdasági válság megakadályozta.

A nyomda azonban fejlődött tovább, létszáma a válság ellenére 1932-ben meghaladta a 160 főt, 14 szedőgép, 22 nyomógép, 10 öntőgép, korszerű kötetzet szolgálta a kiadó érdekeit. Betűkészlete görög, gót, török, arab, héber, cirill betűgarnitúrákból, kottaszedéshez szükséges jelekből, díszekből állt.

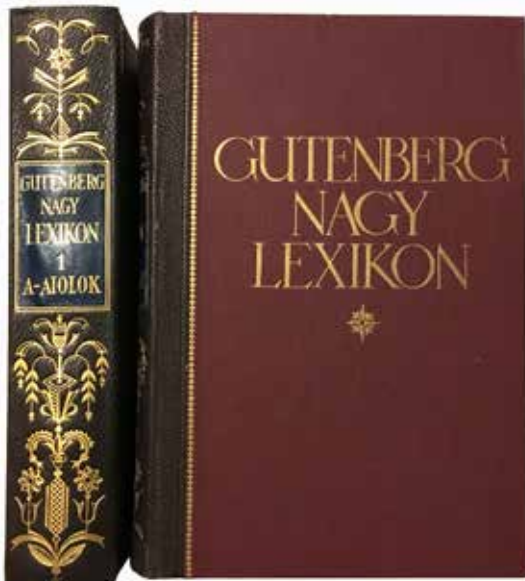
Kohl Ferenc nyugdíjazása után, 1938-tól ifj. Kohl Ferenc vezette a nyomdát, aki 1918 óta állt a nyomda alkalmazásában, és különböző műszaki beosztásokban tevékenykedve minden területen jártasságra tett szert. 1943-ban hadiüzemé nyilvánították a nyomdát, ekkor már



ifj. Kohl Ferenc
(1892–1961)

csaknem 200 fővel dolgozott, gépparkjába 16 szedőgép és 37 nyomógép tartozott. A háború után, 1946. március 11-től az államosításig Ketskés János tisztviselő töltötte be a cégvezetői posztot.

A nyomda 1948 tavaszán került államosításra, ezután néhány hónap időtartamra Hajdú Jenő



A *Társulat* lexikonkiadása, 1931

gépmester lett az igazgató, akit 1948. szeptember 25-étől Janka Gyula követett. A kiadót csak 1950 szeptemberében államosították.

A *Stephaneum Nyomda* számára az önálló nyomdalét és névhasználat 1949. április 1-én véget ért. Ekkor egyesítették a *Franklin Nyomdával*, melynek épületét nem kímélte a bombázás. A két nyomda gépparkjának épségben maradt része és a szakemberek a *Stephaneum Nyomda* telephelyén, Janka Gyula vezetésével folytatták munkájukat, az egyesített nyomda *Franklin Nyomda N. V.* néven működött tovább.

A gyorsan fejlődő, sikeres vállalkozásoknál mindig van egy ember, aki a fejlődés mozgatórugója, sikeresen kapcsolódik egy alapítói ideához, és saját elgondolásai megvalósításához is könnyen talál értő társakat, igazi, elismert, tekintéllyel bíró vezetővé képes válni, eredményei nem vitathatók. Ilyen ember volt a *Stephaneum Nyomda* történetében Kohl Ferenc igazgató.

Kohl Ferenc (1859–1942) 1873-ban, 14 éves korában tanoncként kezdte pályáját az *Athenaeum Nyomdában*. Ezt követően a *Franklin Nyomdában* dolgozott, 1876–1884 között betűszedőként, majd 1884-től 1899. február 28-ig műszaki tisztviselőként. A *Stephaneum Nyomda* alapításakor ő is azt tanácsolta, hogy a tervezett nyomda ne csak a társaság kiadványait gyártsa, hanem külső megrendelők számára is elérhető, versenyképes nyomdát rendezzenek be. Máiig ható javaslat volt a saját betűöntőde kialakítása, mert ezzel nemcsak a saját, hanem – üzleti alapon – más nyomdák betűigényét is kielégíthették. Az öntőde kialakításánál nem saját tervezésű betűkre gondolt, hanem a vásárolt betűkészletek sokszorosítására: „Ha öntődénk van, lassan beszerezük az angol és francia piacról a 300-400 frtos minimumokat (egy stylban komplett garnitúra, amellyel 15-16 éves munkákat elő lehet állítani, körülbelül 6000 frtba kerülne) és aránylag olcsón a legversenyképesebb nyomdává fejlesztjük intézetünket. A már birtokunkban levő betűket az öntődénkben előállított matricák révén mindig átönthetjük, a betűfajokat házukban komplettírozhatjuk, és mi a fő, hogy egyes könyvek szedéseit, a melyek évről-évre újra nyomtatnak és mégis correcturáknak alá vannak vetve, együtt tarthatjuk, mert nekünk nem sokkal többbe kerül a stereopyp eltevésnél.” Ennek következményeként egy további előnyt is meg-



állapított: „A galvanoplastika szorosan az öntődéhez tartozik, ebben készülnek a beszerzett betűminimumok matriczái sokszorosításra és azon kívül – mivel már olyannal rendelkezünk – ott galvanizálhatjuk a kisebb fametszvényeket is. A stereotypia a nyomdának egy elválaszthatatlan kelléke.” Nyomdakialakítási tervszeretében a nyomógépekre a gyorsaság és a helytakarékoság figyelembevételével tett javaslatot. Szakmai felkészültsége és szervező ereje a nyomdát a főváros egyik vezető nyomdájává tette.

Nem felejtették el az együtt töltött éveket a *Franklin Nyomdában* sem. 1930-ban, amikor nyomdásztsága 50. évfordulóját ünnepelték, így köszöntötték: „A Franklin Társulatnak kettős ünnep ez a jubileum, hiszen Nagyságod közülünk indult el gyönyörűen ívelő pályáján s így engedje meg, hogy kissé még mi is a magunkénak tekintsük és a régi idők régi szeretetével szorítsuk meg kezét ezen a mai ünnepen.”

Ma is szeretettel és tisztelettel emlékezik vissza Kohl Ferencre unokája, Dr. Szalai Lajosné sz. Kohl Éva:

„Nagyapám 14 éves korában elvesztette édesanyját. A félárván maradt fiú tanulmányait megszakítva az *Athenaeum Nyomdába* jelentkezett tanulónak, ahová fel is vették.

Később a *Franklin Nyomdában* szerzett szakmai hírneve alapján kérhette fel a Szent István Társulat vezetősége a későbbiekben *Stephaneum*nak nevezett nyomda műszaki terveinek elkészítésére, és a nyomda vezetésére, igazgatói beosztásban. Mindezeket milyen gyorsan és eredményesen érte el, bizonyítja egy közvetlen

és kifejezetten szeretetteljes hangú, 1899. december 24-i keltezésű levél.

A »Kedves Kohl úr!« megszólítású, a »Szent István Társulat Elnöksége, IV. Lövész utca« fejlécű, Dr. Kisfaludy Á. Béla alelnök aláírású, tulajdonomban lévő levélből idézek: ».... De az én gondolataim hónapokkal előtte járnak..... mikor Önnel először kezdet fogtam. És látom azt a képzettségét, azt a buzgóságot és azt a munkát, melyet Ön azóta hivatalában nap-nap után ta-

és sorjában letette a betű- és gépszedői, valamint az egyéb szükséges segéd- és mestervizsgákat. Apám – aki ugyancsak jó rajzkészségű volt – egy levelében említi, hogy hosszasan rajzoltak apjával rotációs gépeket, mert ezeken apja újabb műszaki változtatásokat kívánt bevezetni. Apám a szakmai vizgák letétele után eleinte cégvezetőként dolgozott nagyapám mellett, majd mikor nagyapám nyugdíjba ment, átvette a nyomda igazgatói beosztását és teendőit.



*Stephaneum
Nyomda levélfej*

núsít. Rendjén van, köszönet és elismerés érte. – De ami visszhang gyanánt most az én szívemet megszólaltatja: az a meleg szeretet, melylyel (sic.) Ön hivatalát – ebben a Stephaneumot, a Társulat ezen új intézményét – szívére veszi; az az ügyszereket, mely képzettségének találékonyt, buzgóságának kitartást ad, és munkájára kiérdemli Isten áldását.«

Mint unoka, nagyapám szakmai életéről – sajnos – vajmi keveset tudok. A családapáról és a »nagyapáról« annál többet. Gyermekei tanítására és főleg továbbképzésükre nagy gondot fordított. Odahaza édesanyjuktól németül és egy fogadott tanárnőtől franciául, a lányok zongorázni tanultak. Legidősebb fiát – apámat – érettségije után egy szakmai ismerőshöz Hamburgba küldte hosszabb időre, hogy ismerjen meg más szokású ügy- és könyvvitelt. Tehetségesen rajzoló második fiát, Leót, Münchenbe küldte egy templomi üvegablak készítő neves műhelyébe. Legidősebb lányáról tudom, hogy az »Angolkisasszonyok« iskolájába járt. Többi gyermekéről is hasonlóan gondoskodott.

Nagyapám élete művét, a Stephaneum Nyomdat és vezetését legidősebb fiára, Ferencre kívánta hagyni. Ezért apám az I. Világháborúban eltöltött több mint kétévnyi frontszolgálat után a nyomda alkalmazottjaként kitanulta a szakmát,

Nagyapám nyugdíjasként is rendszeresen bejárt a »Nyomdába«. A szobáját és íróasztalát megtartották. Szokása volt, hogy szombatoként a József körút és Kissalétrom utca sarkán lévő Spolaritsch Kávéházban találkozott a szakmai ismerőseivel, általában a »Főnök Egyesület« tagjaival, ahol megvitatták szakmai problémáikat. Ott végigolvashatta a napilapokat, melyek között külföldi újságok is voltak. Ilyenkor elvárta, hogy valamelyik menyé vagy lánya egy két unokával őt felkeresse, mert nagyon büszke volt ránk, »utódaira«. ...

Hiszem, hogy a valaha nagy hírű nyomda emléke és ennek két derék, tisztességes nyomdász vezetője is megérdemli, hogy nevük szerepeljen a magyar nyomdaipar történetében. Nagyapám szavajárásával fejezem be a Rájuk való visszaemlékezésemet: »Isten áldja a tisztos ipart és iparosokat!«

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Erdősi Károly*: A hetvenöt éves Szent-István-Társulat, Szent István Társulat, Budapest, 1923
M. Baranyi Dóra: A Franklin Nyomda százéves története, Franklin Nyomda, Budapest, 1973
Dr. Szalai Lajosné sz. Kohl Éva visszaemlékezései, Budapest, 2017. április